

СВЕТОВНАТА ФИНАНСОВО-ИКОНОМИЧЕСКА КРИЗА И БЪЛГАРИЯ¹

Посочени са главните причини за кризата. Проследено е нейното развитие от ипотечна към финансова, а сега и към глобална рецесия. Използвани са последните прогнози на МВФ, ОИСР, Европейската комисия, а също и изказвания на държавни и правителствени ръководители и видни икономисти от най-големите страни, показващи причините за кризата, ускореното затихване на растежа, преминаването в рецесия и мерките за излизане от кризата. Анализирано е влиянието на кризата върху България. Обоснована е необходимостта от изработване на антикризисна програма на България и нейното съдържание. Извлечени са някои важни поуки от глобалната криза. Подчертано е, че тя показва негодността на неокласическата либерална икономическа школа и необходимостта от преориентация към модерната кейнсианска теория за управление на икономиката.

JEL: E10, F1, F2, G10, P10

Главна причина за кризата и усилията за излизане от нея

Кризата започна през лятото на 2007 г. като ограничена, на пръв поглед, ипотечна криза. Един западноевропейски министър на финансите я определи като криза, разгоряла се предимно в инвестиционните банки в САЩ поради редица грешки и извращения, допуснати от техните висши ръководства, в резултат от слаба регулация, липса на надзор и на алчен стремеж към бързи и високи печалби. Това напомня за великата мисъл на Карл Маркс отпреди 160 години, че капиталът преминава и през трупове в стремежа си към максимална печалба.

Президентът на Бразилия Лула заяви на 8 ноември в Сао Пауло пред финансовите министри от G-20, че причина за кризата е “догматичната сляпа вяра в саморегулиращата способност на пазарите”. Министърът на финансите на Германия наскоро посочи, че “капитализмът, доведен до крайност, води до своето саморазрушение”.

Ще бъде груба грешка и самозаблуда, ако причините за кризата се сведат до грешки и дори престъпления на група алчни, самозабравили се висши ръководители на финансови институции в САЩ. Това не са истинските причини за кризата, разтърсваща сега целия свят, а само последствията. Дълбоките причини се коренят в характера на системата, допускаща и

¹ Статията отразява състоянието на глобалната криза и отражението ѝ върху България на базата на публикувана информация към 9 ноември 2008 г.

стимулираща такива престъпления и толкова бързо разпространение на заразата по света.

Икономическата теория от Карл Маркс до наши дни е изяснила достатъчно добре *корените на цикличните кризи*, за да се спирам по-подробно на тази тема тук. Разбира се, обясненията за кризите сега са по-сложни от времето на Маркс, защото не всички са кризи на свръхпроизводство. Такъв е случаят и със сегашната криза. Преди 15-20 години, когато се заговори за "новата икономика" в контекста на информационното общество, някои западни икономисти побързаха да заявят, че при новите условия капитализмът се освобождава от цикличните кризи. Само след няколко години те бяха тотално опровергани и замлъкнаха.

Неумението или нежеланието да се видят дълбоките корени на сегашната криза изправят човечеството пред неспособността да постави точна диагноза и да предприеме достатъчно ефикасни мерки, които да не позволят повторение на тази гигантска трагедия в бъдеще, засягаща жизнените интереси на милиарди хора. Това не е лесно, но не е невъзможно!

Отделни хора и обществени групи, в т.ч. и либерални икономисти, ще се опитат да прикрият дълбоките причини за кризата, но човечеството не е заинтересувано от това. Срещата на Г-20 на 15 ноември 2008 г. показва, че сегашното правителство на САЩ ще се стреми да сведе предстоящата реформа на световната финансова система до дребни козметични подобрения. Окуражаващо е, че сега най-видни световни политици и изтъкнати икономисти говорят все по-открито за истинските причини за поредната криза в световната икономика. Надявам се, че този път истината на глобалната "Main Street" ще надделее над лъжата на "Wall Street".²

А кризата наистина е много сериозна. От американска ипотечна криза тя се превърна в глобална финансова криза, а сега прераства в световна рецесия. Това личи от най-новата ревизирана прогноза на МВФ от 6 ноември 2008 г. (вж. табл. 1).

Ще се въздържа от подробен анализ на данните от таблицата и ще цитирам само *краткото въстъпление* на авторите на прогнозата:

"Перспективите за глобалния растеж се влошиха през последния месец поради продължаващата дестабилизация на финансовия сектор и пропадането на доверието на производителите и потребителите. Поради това се прогнозира разширение на световното производство през 2009 г. с 2.2% - понижение с 0.8 процентни пункта на БВП в сравнение с прогнозите на октомврийския Световен икономически обзор. За развитите страни се предвижда намаление на продукцията на годишна база през 2009 г., първото подобно намаление след Втората световна война. В новопрохождащите (emerging) икономики се прогнозира съществено забавяне на растежа, но ще достигне

² На социално-икономическото съдържание на това словосъчетание ще се спра по-нататък в изложението.

5% през 2009 г. Тези прогнози се основават на текущите политики. Глобални действия в подкрепа на световните пазари и за по-нататъшно фискално стимулиране и облекчения в паричната политика могат да помогнат за ограничаване спада на световния растеж.”

Таблица 1

Ревизирана прогноза за кризата в световната икономика -
изменения в % спрямо предходната година

Страни, региони и показатели	2006 г.	2007 г.	2008 г.	2009 г.	Разлика м/у ноемврийска и октомврийска прогноза
Светът	5.1	5.0	3.7	2.2	-0.8
Развити страни	3.0	2.6	1.4	-0.3	-0.8
САЩ	2.8	2.0	1.4	-0.7	-0.8
Еврозона	2.8	2.6	1.2	-0.5	-0.7
Германия	3.0	2.5	1.7	-0.8	-0.8
Франция	2.2	2.2	0.8	-0.5	-0.6
Италия	1.8	1.5	-0.2	-0.6	-0.4
Великобритания	2.8	3.0	0.8	-1.3	-1.2
Канада	3.1	2.7	0.6	0.3	-0.9
Япония	2.4	2.1	0.5	-0.2	-0.7
Новоиндустриализирани икономики от Азия	5.6	5.6	3.9	2.1	-1.1
Проходящи пазари и развиващи се страни	7.9	8.0	6.6	5.1	-1.0
Русия	7.4	8.1	6.8	3.5	-2.0
Китай	11.6	11.9	9.7	8.5	-0.8
Индия	9.8	9.3	7.8	6.3	-0.6
Бразилия	3.8	5.4	5.2	3.0	-0.5
Мексико	4.9	3.2	1.9	0.9	-0.9
Обем на световната търговия	9.4	7.2	4.6	2.1	-2.0
Цени на петрола - средно	2.5	10.7	40.2	-31.8	..
Неенергийни цени - средно	23.2	14.1	9.4	-18.7	..
Потребителски цени - развити страни	2.4	2.2	3.6	1.4	..
Потребителски цени - развиващи се страни	5.4	6.4	9.2	7.1	..

Източник. IMF. World Economic Outlook Update, Rapidly Weakening Prospects Call for New Policy Stimulus. November 6, 2008. Интернет сайт на МВФ

Специално внимание в табл. 1 заслужава последната колона. Там е показана голямата промяна към песимизъм в оценките на анализаторите от МВФ само за 28 дни – от 8 октомври до 6 ноември 2008 г. Това говори за бързото влошаване на световната конюнктура. Ако не бъдат взети спешни координирани на глобално равнище мерки, световната икономика се е устремила към депресия. Загубено е много време, но все още не е късно глобалната

депресия да бъде предотвратена. Най-новите данни за третото тримесечие на 2008 г. показват, че САЩ и Еврозоната вече са в рецесия.

Техническите подробности в развитието на ипотечната криза и прерастването ѝ в глобална финансова криза, а тя – в рецесия, са известни на специалистите и едва ли е нужно да се спирам на тях.

Според управителя на Bank of England г-н Кинг, цитиран от “Ройтерс” “от началото на Първата световна война досега нашата банкова система не е била толкова близо до разпадане. Ние още сме много далече от края на пътя към стабилността”. Главният икономист на Голдман Сакс изтъкна на 9 ноември: “Необходими са продължителни бюджетни стимули, за да се предотврати дори по-дълбоко спадане на стопанската активност.” Френският министър-председател отбеляза в средата на октомври, че “светът е на ръба на пропастта поради тази безотговорна система”. Новият нобелов лауреат по икономика проф. Пол Кругман заяви на 13 октомври: “Ще имаме рецесия, и то навярно продължителна, но може би не рухване (collapse).” Министър-председателят на Япония Таро Асо каза на 30 октомври: “Вилнее страшна буря, каквато се случва веднъж на 100 години.” На 6 ноември новоизбраният президент на САЩ Обама посочи, че “страната е изправена пред най-голямото предизвикателство в живота на сегашното поколение” и обеща да действа бързо за приемане на стимулиращ пакет от мерки.

През септември и особено през октомври - ноември 2008 г. *финансовата криза се разширява и прераства в световна рецесия, най-силно изразена в развитите страни.* На 30 октомври бяха оповестени данни за 0.3% намаление на БВП в САЩ през третото тримесечие в годишно измерение при 2.8% растеж през второто тримесечие. В този контекст Кенет Рогоф от Харвардския университет, бивш главен икономист на МВФ заяви: “Америка е в дълбока рецесия и когато следващият президент поеме поста си, нещата ще изглеждат както сега или по-лошо от сегашното положение.” Според Емили Кайзер “националният дълг на Америка вече е доста над 11 трилиона USD.³ Очаква се бюджетният дефицит през 2008-2009 г. (около 1000 млрд. USD.) да превиши 7% от БВП, два пъти повече от 2007-2008 г.”

Най-уязвими се оказаха страните, чийто растеж беше подхранван до голяма степен с външни заеми – практика, която доведе Исландия почти до икономическа развалина и породила съмнения за Украйна, балтийските страни, Румъния, България и Унгария (по израза на коментара на “Ройтерс” от 17 октомври). Като към това се добави драматичното намаление на растежа в техните експортни пазари (Еврозоната), икономистите не дават добри прогнози за него в целия регион. Анализатор на “Ройтерс” пише: “Тези малки и отворени икономики ще бъдат засегнати от резкия спад на външното търсене, в ка-

³ Като се вземат предвид всички форми на задлъжнялост, САЩ сега дължат почти четири пъти повече от годишния си БВП, който е около 14 млрд. USD. Само за сведение брутната външна задлъжнялост на България е почти равна на годишния БВП.

питаловите и финансовите потоци (главно ПЧИ и банкови заеми) и ще се изправят пред натиск върху техните валути... Ние очакваме централно- и източноевропейските (ЦИЕ) страни да чувстват рецесионни рискове през 2009 г. и слабост, която ще бъде пренесена в 2010 г... Румъния и България продължават засега с техния растеж, но са изправени пред риск, поради големите си външни дефицити.”

Германският пакет за финансова стабилизация възлиза на 500 млрд. EUR. Още в началото на кризата правителството обяви, че няма да допусне фалит на никоя значима банка и взе редица други мерки, вкл. защита на пълния размер на всички банкови депозити. В началото на ноември то прие нов стимулиращ пакет за 50 млрд. EUR, който включва данъчни облекчения и финансиране за развитие на инфраструктурата. Италия също подготвя подобен пакет.

Финансовата криза засегна и Китай. До края на октомври китайската централна банка намали основната си лихва три пъти в продължение на шест седмици.⁴ Малко преди това на 25 октомври китайският министър-председател заяви: “Трябва да направим всичко възможно финансовата криза да не повлияе на реалната икономика.” В статия в теоретичното списание на Китайската комунистическа партия той пише: “На фона на сегашната международна финансова криза ние трябва да дадем още по-голям приоритет на поддържането на стабилно и относително бързо икономическо развитие на нашата страна... Трябва да бъдем кристално ясни, че *без достатъчно висок икономически растеж ще имаме трудности* със заетостта, бюджетните постъпления и социалното развитие... и факторите, които вредят на социалната стабилност, ще се засилят.”

И без да се бави, *Китай премина от думи към дела.* На 10 ноември беше съобщено, че правителството е решило да постави в действие план за стимулиране на вътрешното търсене за 2009-2010 г. и заделя за целта 586 млрд. USD. Те ще бъдат насочени главно за развитие на инфраструктурата (строителство на железници, летища, автостради, електропроводи, петролопроводи, газопроводи, училища и т.н.) и за социални проекти. Този пакет ще бъде подкрепен с “по-мека” парична политика, за да се стимулират кредитните потоци.

Икономическото положение на Индия също се влошава. Централната банка намали основната си лихва два пъти в продължение на две седмици до края на октомври. Подобно е положението в Бразилия, Мексико и много други страни.

Известни експерти смятат, че началото на излизането от рецесията ще бъде някъде през 2010 г., а други са по-големи песимисти. Според икономическата теория рецесия, предшествана от финансова криза, е по-дълбока и

⁴ По съобщения на информационните агенции на 6 ноември е имало ново намаление на основната лихва в Китай.

по-продължителна. Дори при бързо възстановяване на финансовия сектор рецесията няма да е краткотрайна.

Сегашната криза ни предлага нещо ново. Докато по време на Голямата депресия в САЩ и в Европа през 1929 и следващите години всяка страна е действала самостоятелно, без да се съобразява с интересите на другите засегнати от кризата държави, вкл. и със силна търговска протекция срещу внос от други страни, сега вниманието се насочва към координирани колективни действия в регионален (в рамките на ЕС) и в глобален мащаб. Централните банки на страните от Г-7 предприеха съвместни координирани действия за едновременно намаление на основните лихви, за рекапитализация на банките с около 4 трил. USD свежи ресурси чрез изкупуване на “заразени” активи или на здрави активи в запазили стабилността си банки - покупка на преференциални акции за близо един трилион USD. САЩ приложиха мерки като национализация на гигантски финансови институции с вековна история и чрез изкупуване на здрави активи държавата се превърна в stake holder, нещо нечувано и немислимо само преди един два месеца. Същото направиха правителствата на много други развити страни.

Проведена беше среща в Евиан (Франция) за координирани международни антикризисни действия с участието на руския президент Медведев. На 25-26 октомври се събраха 43 лидери на група европейски и азиатски страни в Пекин.

На 14 ноември Г. Браун заяви: “Нараства подкрепата за активни фискални мерки по света за улесняване на излизането от кризата... Ако действаме сега, можем да стимулираме растежа в нашите икономики. Цената на бездействието е много по-висока от цената на действието.” Не може да не се подкрепи такава активна позиция.

На 15 ноември се състоя среща на Г-20 във Вашингтон за обсъждане на съвместни мерки за излизане от глобалната криза. Оформиха се две крайни групи идеи – на САЩ, Канада и Япония, от една страна, и на “BRIC” (съкращение с латински букви на Бразилия, Русия, Индия и Китай), от друга. Държавите от тази група настояват за по-радикални мерки и за повишаване ролята на Г-20 като форум за обсъждане на реформите в световната финансова система. Те смятат, че Г-7 вече не е в състояние да изпълнява тази роля и трябва да се чува по-силно позицията на другите страни. Не изключвам през следващите месеци и години все по-често да слушаме за ролята на тази четворка.

Заслужават внимание предложенията на Русия: функциите на Г-8 да преминат към Г-20; ограничаване ролята на МВФ като “lender of last resort” с политически условия; МВФ да продължи да действа като “антикризисна система за ранно предупреждение”; нова глобална система за управление на риска; по-съвременна система за разкриване на информация; хармонизация на счетоводните правила; капитализация на финансовите

институции. На преговорите между ЕС и Русия в Ница на 14 ноември беше установено голямо сходство между техните предложения за срещата на G-20.

Първите впечатления на международни наблюдатели от тази среща според "Ройтерс" са, че *"шансовете за подробен план са минимални, защото отиващата си администрация на президента Буш оспорва необходимостта от големи реформи"*. Те ще се опитат да сведат реформите до дребни технически корекции и да стоварят отговорността за кризата на волни или неволни грешки на група ръководители на финансови институции от "Wall Street".

Въпреки резервираността на САЩ G-20 прие график за изпълнението на конкретни мерки до края на март и се договори за нова среща в края на април 2009 г. Видни икономисти като К. Рогоф и Раджан (бивши главни икономисти на МВФ), проф. Д. Родриг от Харвард и др. не са доволни от твърде общия декларативен характер на решенията и липсата на контрол по тяхното изпълнение.

Все в този контекст британският премиер Гордън Браун заяви, че е необходим нов Bretton Woods, който да създаде нова архитектура на световната финансова система, правеща невъзможно бъдещо повторение на сегашната криза.

Очевидно без САЩ и против тяхната воля не е възможно радикална реформа в световната финансова система. На това може да се разчита едва след поемането на властта от администрацията на новоизбрания президент Обама.

Влияние на глобалната криза върху България

Като малка страна със слабо развита и силно отворена икономика, *България не може да остане изолирана от глобалната финансова криза.* Влиянието на кризата върху страната досега (средата на ноември 2008 г.) е косвено и сравнително меко. *Главна причина* за това е нашата изостаналост и слабата ни интеграция в световната финансова система.

Кризата в САЩ и в Европа започна главно в инвестиционните банки. Такива банки у нас няма. *Влиянието на световната финансова криза върху банките*, работещи на българска територия, се изрази в ограничаване на постъпващия от чужбина кредитен ресурс, повишаване на лихвата и затягане на другите обезпечителни условия.

Мерките, които правителството и БНБ вземат досега за запазване стабилността на банките, са, общо взето, правилни, макар и ограничени като набор и забавени във времето. Тези мерки отговарят на нашите реалности и държат сметка за договорените в рамките на ЕС програми за координирани действия. Засега банките продължават нормалната си кредитна дейност, макар и далеч по-предпазливо. Расте обаче предпазливостта и дори подозрителността в отношенията между търговските

банки и между тях и заемоискателите. Това е нормално да се очаква в такава обстановка. А и спомените от 1996-1997 г. са още пресни.

Кризата започна във финансовия сектор, но вече се пренася и в реалния. Засега тя засяга по-силно развитите страни. Това личи и от последната ревизирана прогноза на МВФ. Страхът от разширяване на кризата в реалния сектор под формата на рецесия се превръща във важен блокиращ фактор и за самия финансов сектор. С това се обясняват и продължаващите резки колебания на капиталовите и валутните пазари.

Кризата в реалния сектор започва да се чувства и у нас. Макар че за третото тримесечие беше отчетен намален прираст на БВП, през следващите месеци затихването на растежа ще става по-очевидно. Започва свиване на производството и освобождаване на персонал в експортно ориентираните отрасли поради намаляване на търсенето и понижаване на експортните цени. Ще бъдат засегнати и други отрасли – строителство, рудодобив, черна и цветна металургия, химическа промишленост, стъкларска промишленост, циментова промишленост, производство на други строителни материали, транспорт, туризъм, вътрешна търговия и свързаните с тях дейности. Чувствителен е спадът на притока на ПЧИ. Вече започват да се връщат наши сънародници, работещи в чужбина, поради свиване на стопанската дейност в тези страни. Ще намалеят и техните трансфери към близки в България.

Добро е онова управление, което гледа с няколко хода напред. В конкретния случай – предвижда икономическите процеси с няколко месеца и дори година-две напред. За съжаление нашите власти не правят това и вървят след събитията.

Ще се спра само на едно от 12-те уязвими направления,⁵ – *опасността от намаление на износа.* През 2007 г., приета като относително нормална, 60.8% от нашия износ са били за страните от ЕС и 19.6% - за други страни от ОИСР, или общо около 80%. Всяко колебание на стопанската активност в тези държави ще се отразява върху нашия износ към тях.

Очертава се *огромно намаление на инвестиционната активност в европейските страни* през 2009 г. По данни на Европейската комисия инвестициите за машини и съоръжения в Евространите са нараснали със 7.0% през 2006 г., 6.3% през 2007 г., очаква се да се увеличат с 2.7% през 2008 г. и да спаднат с 2.9% през 2009 г. Затихването на инвестиционната активност е предвестник и за затихване на растежа.

Нашият износ за тези страни през 2008, 2009 и следващите години ще зависи от стопанската им активност. При очертаващото се там спадане на производството ще настъпи намаление на износа ни. На 3 ноември т. г. Европейската комисия публикува есенната си прогноза за растежа на БВП през 2008, 2009 и 2010 г. (вж. табл. 2).

⁵ Вж. Ангелов, Ив. Нужна е превантивна антикризисна програма. - Пари, 19 февруари 2008, публикация № 98 в www.iki.bas.bg/CVita/angelov/index.htm

Таблица 2

Растеж на БВП в страните от ЕС и други развити страни (%)

Страни	2006	2007	2008	2009	2010
Белгия	3.0	2.8	1.4	0.1	0.9
Германия	3.0	2.5	1.7	0.0	1.0
Ирландия	5.7	6.0	-1.6	-0.9	2.4
Гърция	4.5	4.0	3.1	2.5	2.6
Испания	3.9	3.7	1.3	-0.2	0.5
Франция	2.2	2.2	0.9	0.0	0.8
Италия	1.8	1.5	0.0	0.0	0.6
Холандия	3.4	3.5	2.3	0.4	0.9
Австрия	3.4	3.1	1.9	0.6	1.3
Португалия	1.4	1.9	0.5	0.1	0.7
Словения	5.9	6.8	4.4	2.9	3.7
Словакия	8.5	10.4	7.0	4.9	5.5
Финландия	4.9	4.5	2.4	1.3	2.0
<i>Еврозона - общо</i>	2.9	2.7	1.2	0.1	0.9
България	6.3	6.2	6.5	4.5	4.7
Чехия	6.8	6.0	4.4	3.6	3.9
Дания	3.9	1.7	0.7	0.1	0.9
Естония	10.4	6.3	-1.3	-1.2	2.0
Латвия	12.2	10.3	-0.8	-2.7	1.0
Литва	7.8	8.9	3.8	0.0	-1.1
Унгария	4.1	1.1	1.7	0.7	1.8
Полша	6.2	6.6	5.4	3.8	4.2
Румъния	8.2	6.0	8.5	4.7	5.0
Швеция	4.1	2.7	1.4	0.0	1.8
Великобритания	2.8	3.0	0.9	-1.0	0.4
<i>ЕС-27 – общо</i>	3.1	2.9	1.4	0.2	1.1
САЩ	2.8	2.0	1.5	-0.5	1.0
Япония	2.4	2.1	0.4	-0.4	0.6

Забележка. Прогнозите за 2010 г. не са точни, защото не е възможно надеждно прогнозиране за такъв хоризонт в кризисна ситуация.

Източник. European Commission. Autumn 2008 Forecasts, 3 November 2008.

Растежът в ЕС, към който е насочен над 60% от нашия износ, затихва през 2008 и особено през 2009 г. Еврозоната вече е в рецесия, която ще се задълбочи и не може да не ограничи рязко вноса си. Още повече, че преобладаващата част от износа ни са суровини, първично обработени материали и стоки с посредствено качество, чийто експорт е високо еластичен спрямо темпа на БВП. Високотехнологичните стоки, чийто износ е най-малко чувствителен към стопански смущения, е около 3% от общия ни експорт.

Намалението на износа като обем и цени ще засегне най-силно експортните ни отрасли. Ефектът ще се почувства по цялата верига от стопански връзки и ще се изрази в намаление на произведената БДС, понижение на приходите от реализация, освобождаване на персонал, спадане на данъчните и осигурителните постъпления, затруднения в обслужването на междуфирмени задължения (40 млрд. лв.), на задължения към банките, бюджета, социалното осигуряване, към собствения персонал и т.н. Немалък брой наши предприятия вече са декапитализирани.

Намалението на износа ще доведе до увеличение на дефицитите в търговския баланс и в текущата сметка (вж. табл. 3).

Таблица 3

Дефицити в търговската и текущата сметка (% от БВП)

Показатели	2006 г.	2007 г.	2008 г.	2009 г.
Търговски баланс	21.8	25.0	30	повишение
Текуща сметка	14.8	20.7	24-26	повишение

Източник: За 2006 и 2007 г. – изчислено от автора в статията от 19 февруари 2008 г. във в. “Пари”; за 2009 г. количествена прогноза не е възможна, но влошаването навярно ще продължи.

През септември-декември 2008 г. влошаването навярно ще се засили. Правителството греши, ако разчита да смекчи последствията от тези дефицити чрез трупане на фискален резерв. С това се третира последствията, а не причините за дефицитите и само се отлага “експлозията”.

В публикация на МВФ от началото на октомври 2008 г. се предупреждава, че България, Естония, Латвия, Литва и Румъния са в предкризисна ситуация, защото техните дефицити по текущата сметка са над 5% от БВП. А нашият е пет пъти по-висок!

Влиянието на глобалната рецесия върху страната ни ще е много по-силно, отколкото влиянието на глобалната финансова криза. Последствията за реалния сектор ще са по-тежки, а възможностите за маневриране по-ограничени. В редица случаи кризисните проблеми няма да имат краткосрочни решения, защото антикризисните мерки се предприемат твърде късно, а е нужен съответен лаг между задействането на мерките и получаването на резултат. Освен това тези лагове в реалния сектор са по-продължителни от лаговете във финансовия сектор.

Необходима ли е антикризисна програма?

В цитираната моя статия⁶ с подзаглавие “На фона на евентуална световна финансова криза България е заплашена да бъде засегната и трябва да се подготви за това”. По онова време властите у нас дори не

⁶ Вж. Ангелов, Ив. Цит. съч.

мислеха, че е възможна някаква криза, а камо ли да се готвим предварително за нея.

В статията писах, че “със сегашната си икономическа политика България се е устремила към валутно-финансова криза през близките години. Правителството очевидно съзнава това и трупва фискален и валутен резерв, за да “гаси пожара”, вместо да взема мерки за предотвратяването му. Дефицитите в търговската и текущата сметка не се лекуват с бюджетни излишъци, а чрез отстраняване на причините, които ги пораждат”... “Този неприятна картина се превръща в тревожна на фона на евентуална световна финансова криза, която съдържа потенциал да прерасне в нещо по-сериозно. Поради огромните дефицити във валутно-финансовите си баланси България е между най-уязвимите страни в случай на глобална финансова криза”... “Правителството на България не може да остане безучастно в тази сложна ситуация. Особено като се има предвид посочената слабост на нашата икономика и обвързаността ѝ с икономиките на ЕС. В случай, че сериозната криза бъде избягната, толкова по-добре. Ако обаче това не стане, България трябва да бъде готова да смекчи във възможно най-висока степен негативните последици на финансовата криза върху нашата икономика.”

По онова време даже по света малко се говореше за глобална финансова криза. Употребяваше се понятието “ипотечна криза”. У нас дори не се мислеше за криза. Всяко напомняне за глобална криза се смяташе за краен песимизъм. Междуременно антикризисни програми изработиха правителството и Конгресът на САЩ, Европейската комисия, правителствата на страните-членки на ЕС, Япония, Китай, Индия, Бразилия, Мексико, Южна Корея и много други, като пристъпиха към координирани колективни действия по тяхното изпълнение. Руската Дума прекъсна ваканцията си, за да обсъди и приеме антикризисна програма.

Едва през втората половина на октомври и най-вече с проектобюджета за 2009 г. правителството косвено призна, че е необходима такава програма, оповести някои нейни елементи и се опитва да я вгради в бюджета за следващата година.

Какво трябва да съдържа антикризисната програма?

Тя трябва да бъде изработена на основата на *внимателен диагностичен анализ* на състоянието на икономиката, с който да се установят най-уязвимите места в момента и през следващите няколко години и да се набележат мерки за смекчаване на негативните въздействия на глобалната криза върху нас. Програмата би трябвало да съдържа основни принципи, мерки от кратко-, средно- и дългосрочен характер.

Основни принципи

- Българската антикризисна програма трябва да съответства на договорената антикризисна политика на ЕС.

- Да държи сметка, че ситуацията в света и у нас е непредвидима и силно рискова. Никой не може да предвиди мащаба, дълбочината и продължителността на кризата във финансовия и в реалния сектор.

- Хладнокръвна реална оценка и точна диагноза на ситуацията както общо (износ, ПЧИ, външно кредитиране, еврофондове, вътрешно натрупване, заетост, доходи, лично и държавно потребление, валутно-финансови баланси и др.), така и по отрасли, подотрасли и предприятия, а също и по райони. Не е вярно, че българската икономика е в много добро състояние.

- Да се държи сметка, че финансовата и социалната стабилност са еднакво важни за България. Тежестите на кризата и на антикризисните мерки трябва да се споделят балансирано от труда и от капитала.

- Да се помни отдавна доказаното от сериозните икономически теории правило, че при рецесия и депресия се провежда агресивно стимулиране с инструментите на паричната и бюджетната политика, а не рестриктивна политика.⁷ В документ на ОИСП от 14 ноември е записано: "След серията намаления на основните лихви от централните банки в подкрепа на растежа сега правителствата трябва да дадат силен тласък на своите икономики с фискални стимули под формата на данъчни намаления или по-големи държавни разходи." На 15 ноември Гордън Браун заяви на срещата на G-20: "Очакванията за ниска инфлация позволяват ниски лихви и стимулиращи фискални мерки." И по-нататък: "Ние сме в обстановка на ниска инфлация и това дава възможност за действие ... с активна фискална политика. ...Необходими са координирани и съгласувани стимули чрез използване на бюджетни мерки в подкрепа на търсенето в нашите икономики. Вярвам, че много страни ще провеждат такава политика през следващите седмици." На 16 ноември новобраненият президент Обама изтъкна: "Америка ще направи всичко необходимо за съживяване на икономиката. Най-важното е да избегнем задълбочаването на рецесията. В името на тази цел не бива да се тревожим за бюджетните дефицити през следващите две години." В това е сърцевината на политиката, която е нужна на България сега. Всяко пренебрегване на този принцип ще ни струва много скъпо.

- Бюджетните дефицити са желателни и дори необходими по време на рецесия. С допълнителните преки и косвени бюджетни разходи се стимулира

⁷ На 6 ноември управляващият директор на МВФ каза, че "МВФ подкрепя ударението върху фискалните стимули, поставено от G-20, за възстановяване на глобалния растеж... Ефектът от фискалните стимули за всяка страна може да бъде двойно по-голям, ако нейните основни търговски партньори също прилагат такъв стимулационен пакет. Това трябва да се прави навсякъде, където инфлацията е ниска." Същия ден главният икономист на МВФ Olivier Blanchard заяви: "Глобална фискална експанзия ни е много необходима в този момент. Ако това се случи, сегашната ни прогноза за растежа ще се окаже песимистична." Показателно е, че на челната страница на Интернет на МВФ на 7 ноември 2008 г. можеше да се прочете следното: "МВФ препоръчва на страните да стимулират техните икономики в обстановка на по-голям от очаквания спад в световната икономика, предизвикана от последния финансов хаос."

вътрешното частно и държавно потребление, а също и инвестиционното потребление, за да се компенсират загубите от намаления износ. Така се повишава съвкупното вътрешно търсене и се ускорява възстановяването на растежа. Бюджетната рестрикция е пагубна по време на рецесия.

- Антикризисната програма да се изработи в повече от един вариант. Същото важи и за бюджета за 2009 г. Единият (предпазливо оптимистичен) вариант може да се смята за официален и да се приеме от Народното събрание. Вторият да е песимистично реалистичен. Изходните му позиции за влиянието на глобалната криза върху България и оценките за степента на уязвимост на нашата икономика трябва да бъдат по-консервативни. На по-песимистичните варианти на антикризисната програма и на бюджета за 2009 г. да не се дава гласност, понеже ще съдържат по-мрачни оценки за евентуален развой на кризата и по-непопулярни антикризисни мерки, които могат да породят негативни очаквания.

- Антикризисната програма (и бюджетът за 2009 г.) да са гъвкави. Те трябва да съдържат възможност за бърза реакция при евентуален неблагоприятен обрат в ситуацията през годината.

- Програмата да предвижда повишаване на регулативните и надзорните функции на държавата, а при установени груби нарушения – за бърза намеса в оперативното управление на отделни предприятия.

- Да се направи преоценка на политиката по приватизация; да се преустанови приватизацията на дейности със силна социална ориентация - електроснабдяване, топлоснабдяване, водоснабдяване, чистота, вътрешно градски транспорт, железопътен транспорт, големи болници, здравно-осигурителни и пенсионни фондове, здравна каса. Частното предприятие доказва, че не е подходящо за такива дейности.

- Подготовка за преориентация на икономическата политика от неокласическа (либерална) към неокейнсианска. Като съдя от изказванията за причините и за поуките от текущата криза, правени от видни държавници от най-развитите страни и от изтъкнати икономисти, от заключителната декларация на Г-20 от 15 ноември 2008 г., а също и от икономическата философия на новия американски президент и на доминираната от демократите Конгрес, такава се очертава да бъде следкризисната тенденция в света.⁸

Спешни мерки

Това са мерки, които трябва да се приложат незабавно и да дадат резултат до няколко месеца или най-късно до 1-2 години. Такива могат да бъдат:

- Част от приетите вече мерки от правителството и БНБ за стабилизация на банките са правилни. Желателно е още съкращаване на задъл-

⁸ Членове на германската делегация за срещата на Г-20 са заявили на 14 ноември: "Ние ще настояваме да се обсъжда нов баланс между пазар и държава."

жителните минимални резерви на търговските банки в БНБ от 12 на 8%; намаление на спреда между лихвите по кредитите и по депозитите чрез понижение на първите и повишение на вторите и т.н.

- Да се изработи (като резерв на официалния) цялостен всестранны обвързан бюджет за 2009 г. с по-песимистична макрорамка: растеж на БВП между 1.0 и 1.5%; по-ниска инфлация 3.5-4.0%; ПЧИ – около 1.0-1.5 млрд. EUR; по-рязко намаление на износа; по-неблагоприятен валутен курс; по-труден достъп до външни кредити; по-голяма безработица; по-малки трансфери на наши работници в чужбина; по-слабо усвояване на структурните фондове от ЕС; по-малки постъпления в бюджета; по-големи субсидии за здравеопазване, образование, наука и инфраструктура; по-агресивна бюджетна и парична политика; още по-големи дефицити по търговската и текущата сметка и т.н. Такъв песимистичен вариант на бюджета може да бъде с дефицит 2-3% от БВП. Този вариант не трябва да се огласява, а да е готов за задействане при по-неблагоприятен развой на кризата.

- Проектобюджетът за 2009 г. е най-трудният за последните 20 години. В сегашния си вид той не е достатъчно предпазлив в някои от основните си предвиждания: прекалено висок растеж на БВП (4.7%); прекалено голям приток на ПЧИ (5.3 млрд. EUR), прекалено големи бюджетни постъпления, прекалено голям бюджетен излишък и т.н. От макрорамката на бюджета не личи, че това е бюджет за кризисна година, каквато 2009 г. сигурно ще бъде. Правилно е да се очаква значително по-ниска инфлация от тази за 2008 г. поради намаляване влиянието на външните проинфлационни фактори. Много рискована е валутната прогноза за обменния курс (1.40 лв./USD). Бюджетът за 2009 г. трябва да е с дефицит от 2-3%, понеже България има достатъчно голям фискален и валутен резерв и през следващата година трябва да компенсира рязко намаления экспорт (външното търсене) с финансиране на по-високо вътрешно търсене (лично, държавно и инвестиционно).

- Правителството да създаде условия за балансирано разпределение на тежестите на кризата между труда и капитала. Това не е направено засега в бюджета. Повишаването на пенсиите и заплатите се отлага за началото на април и юли, вместо да започне от 1 януари, за да помогне на по-бедните в тази кризисна ситуация; не се възстановява необлагаемият минимум; не се въвежда семейно данъчно облагане; премахнати са стимулите за бизнеса да разкрива нови работни места; ограничава се ваучерната система за храна на работниците, а се предвижда ново намаление на осигурителните вноски за работодателите с 2.5 процентни пункта; влиятелни депутати предлагат освобождаване на едрите инвеститори от и без това ниския корпоративен данък за три години. Детските надбавки би трябвало да бъдат повишени до 45 лв. месечно и да важат от 1 януари 2009 г.

- Не са достатъчни мерките за подпомагане на най-бедните. Известно е, че 300-350 хил. пенсионери са с пенсия под 113 лв. месечно. Да се създаде

фонд за подпомагане на най-бедните по специална кризисна програма, която да обхване хората с месечен доход до 150-170 лв.

- Необходими са още по-решителни мерки за намаление на държавната и общинската администрация с 10-15% през 2009 г.
- Повишението на номиналните величини на субсидиите за здравеопазване и образование е недостатъчно, особено в реално измерение.
- Като се има предвид, че Банката за развитие е практически единствената държавна банка, с помощта на която правителството може да провежда по-лесно своята политика, особено в кризисна ситуация, желателно е да се увеличи още повече нейният капитал от предлаганото и да се разшири кредитната ѝ дейност.
- Да се повиши активността и експедитивността на Агенцията за експортно кредитиране. Това е особено важно сега поради големите затруднения за износ.
- Да се направи цялостен анализ на междуфирмената задлъжнялост и да се вземат мерки за предотвратяване на верижни фалити. Да се приложи системата за взаимно разчистване на междуфирмените задължения, което може да намали значително тази задлъжнялост.
- От началото на 2009 г. да се създаде държавен инвестиционен фонд с първоначален ресурс от 2.0 млрд. лв. за държавно и държавно-частно финансиране на инвестиции за приложни научни изследвания, за високотехнологични производства, експортно ориентирани производства и телекомуникационна инфраструктура. Предвидените 500 млн. лв. са добра първа крачка, но тя не е достатъчна. Първоначалното захранване на този фонд да стане от бюджетния излишък за 2008 г. (около 500 млн. лв.) и от фискалния резерв (около 1.5 млрд. лв.).
- Оказване на експертна консултантска и финансова помощ на перспективни малки и средни предприятия, особено работещите за износ.
- Да се направи анализ за очакваното намаление на притока на туристи от развитите страни, за да се установи евентуалното влияние на глобалната криза върху постъпленията от стопански туризъм.
- Рязка (ако е необходимо и полувоенна) мобилизация на администрацията, занимаваща се с усвояване на предприсъединителни, структурни, кохезионен и аграрни фондове от ЕС за подобряване на тяхното използване като най-важен компенсатор на намалението на притока на ПЧИ и външно кредитиране.
- Да се направи предварителен анализ на потенциала за преждевременно завръщане на български работници от чужбина и тяхното влияние върху трансферите на валута и състоянието на безработицата у нас. На основата на резултатите от анализа да се вземат необходимите предпазни мерки.
- Основен принцип на бюджетната политика по време на кризата не трябва да бъде свиване на вътрешното търсене (както препоръчват либерални икономисти), а напротив – неговото стимулиране за компенсиране на на-

маленото външно търсене. С оглед да се ограничи негативното влияние на кризата върху растежа на БВП да се направи анализ на влиянието на кризата върху различните съставки на вътрешното и външното търсене. За компенсиране на очакваните загуби от намаление на износа (външното търсене) да се вземат бързи мерки за повишаване на личното и държавното потребителско търсене и на инвестиционното търсене (съвкупното вътрешно търсене). Това предполага по-голямо повишение на пенсиите, на заплатите, на разходите за здравеопазване, образование, наука, инфраструктура, социални защитни мерки, увеличаване на помощите при безработица, разширяване достъпа до хранителни ваучери, въвеждане на повишен необлагаем минимум, на семейно данъчно облагане и т.н. Да се отмени произволно натрапеният таван от 40% за преразпределителна роля на бюджета. Такова увеличение на вътрешното търсене няма да предизвика инфлация поради засилените външни антиинфлационни фактори (намаление на цените на енергоносителите, суровините, металите, химикалите и други подобни в резултат на глобалната рецесия).⁹ За намаление на вътрешните цени на хранителните стоки може да помогне намеса на държавата за ограничаване на паразитните посредници между земеделските производители и крайните потребители.

- Ускоряване на реформите в здравеопазването, образованието и науката за повишаване на тяхната ефикасност и по-рационално използване на допълнително предоставяните финансови ресурси.

- Готовност с програма за квалификация и преквалификация за пренасочване на евентуална нова безработица през 2009 и 2010 г. Едновременно с това разработване и изпълнение на програма за по-пълно привличане на ромските деца в образователната система и масирано обучение на възрастното ромско население в неколкмесечни курсове по определени професии, ако е необходимо и с елементи на принуда. Това може да се направи през близките 2-3 години.

- Правителството да има готовност през първата половина на 2009 г. да увеличи помощите за безработица на една година, ако рецесията се окаже по-дълбока и доведе до значително нарастване на безработицата.

- Да се направи цялостен анализ на състоянието на външнотърговския баланс и на текущата сметка и да се вземат радикални ресурсно осигурени средно- и дългосрочни мерки за обрат в неблагоприятните тенденции.¹⁰

Мерки от средносрочен (5-7 години) характер

Ако рецесията в реалния сектор се задълбочи и продължи повече от една-две години, да се има предвид следното:

⁹ Вж. прогнозата на МВФ в табл. 1. Това се потвърждава и от публикувана на 13 ноември прогноза на ОИСР. Тя предвижда "рязко намаление на инфлацията, но опасността от дефлация е слаба с изключение на Япония".

¹⁰ Необходимо е да се обсъди и ползата от промяна на политиката по обменния курс.

- Голяма част от мерките с краткосрочен характер трябва да продължат да действат и през следващите години.

- Ако се окаже, че кризата е по-дълбока и продължителна (което е малко вероятно), трябва да се изработи комплексна програма за растеж, заетост, доходи и социални помощи чрез мащабни разширения и модернизация на инфраструктурата във всичките ѝ измерения от рода на програмите по времето на президента Рузвелт в САЩ и в Германия през 30-те години на миналото столетие.

- Да се направи цялостна ревизия на икономическата политика на България в духа на модерната кейнсианска теория и на решенията, които междувременно ще бъдат взети в ЕС и в световен мащаб, в т.ч. от проведената на 15 ноември 2008 г. и предстоящите срещи на G-20 през 2009 и следващите години. По всичко изглежда, че в глобален мащаб ще има следкризисна преориентация на философията на икономическата политика – от неокласическата либерална школа към модерното кейнсианство.

Мерки от дългосрочен характер

Както при продължаване на кризата повече от 2-3 години (което е малко вероятно), така и при нормални условия смятам, че е необходимо да се направи следното:

- През 2009-2010 г. да се пристъпи към изработване на стратегия за догонващо икономическо развитие на България до 2030 или 2040 г.¹¹

- Главни стратегически цели на икономическата политика да бъдат ускореното догонващо икономическо развитие, повишаване на производителността на труда и конкурентоспособността, ликвидиране на бедността, ограничаване на социалната поляризация, смекчаване на демографската криза, пълна интеграция в ЕС.

- Да се активизира политиката на държавата за ускорена и масирана структурна и технологична модернизация на икономиката. Да се вземат нужните мерки за бързо увеличаване дела на средно- и високотехнологичните продукти в структурата на производството и износа.

- Да се форсира политиката за модерно развитие на образованието и масово включване на ромските деца и възрастното ромско население в програми за образование и повишаване на квалификацията при водеща роля на държавата.

- Ускорено развитие на здравеопазването и подобряване на неговото качество при водеща роля на държавата.

- Форсирано развитие на модерна комплексна инфраструктура от вътрешно, регионално и междурегионално значение.

¹¹ Тази идея може да бъде разширена и да прерасне в Стратегия за ускорено социално-икономическо, научно-техническо и културно развитие на България до 2030-2040 г. Разработката на такава стратегия изисква многодисциплинарен подход. С подобна задача у нас може да се справи само Българската академия на науките.

- По-активна политика за смекчаване на последствията от демографската криза; привличане на повече наши сънародници от българските общности в чужбина.
- Политика за създаване на смесена икономика (държавна, частна и кооперативна), действаща в условията на силно конкурентна среда и равнопоставеност пред закона.
- Полагане на усилия за намиране на най-изгодно място на България в новия световен финансов и икономически ред, който предстои да бъде създаден през следкризисните години. Най-обща първи контури на този нов ред поставят решенията на Г-20 от 15 ноември 2008 г. и особено следващите - при участието на новата американска администрация.
- Теоретична основа на икономическата политика на българската държава трябва да стане философията на модерното кейнсианство. Сегашната криза е категорично доказателство за провала на неокласическата либерална школа. България трябва да се развива като държава с регулирана пазарна икономика, а не със саморегулираща се такава.

Поуки от глобалната криза

Макар и още в разгара на кризата, могат да се извлекат някои предварителни поуки от нея:

Главната поука е, че *не е възможно успешно социално-икономическо развитие без активно участие на държавата. Бъдещето е на регулираната пазарна икономика.* Човечеството щеше да преживее неопишуема катастрофа и щеше да бъде отхвърлено с десетилетия назад в своето развитие, ако държавните институции в САЩ, Европа и другите развити и развиващи се страни не бяха се намесили така решително. По време на горещата дискусия през септември 2008 г. в САЩ за 700-милиардния стабилизационен пакет президентът Буш заяви: "Планът предлага инструментите и ресурсите за предпазване на американската икономика от срив на цялата система."

Бернд Дебусман (коментатор на "Ройтерс") изтъкна в началото на октомври 2008 г.: "Някои неща вече никога няма да бъдат същите, както преди кризата... Контролният център на финансовия пазар вече започна да се премества от Ню Йорк към Вашингтон. "The big government", което пазарните фундаменталисти определяха като нещо лошо, почти сигурно ще се завърне."

По настояване на Делегацията на ЕС в декларацията на Г-20 във Вашингтон беше записано, че "никаква финансова институция, пазарен сегмент или друга институция не може да бъде извън подходяща и пропорционална регулация или поне надзор".

Изправени пред опасността от национална катастрофа, президентът и американският Конгрес (на най-пазарната икономика в света) *изоставиха идеологическите догми на пазарния фундаментализъм* и приеха единствено възможните прагматични решения, вкл. национализация на финансови институции; засилена регулация; повишена прозрачност; пряка намеса на дър-

жавата в дейността на компаниите; повишен таван на защита на банковите депозити; определяне на максимални заплати на ръководителите на институциите, ползващи държавна подкрепа; ограничаване на “златните парашути” за финансовите барони и т.н.

Светът няма да бъде същият след тази криза. Френският президент Н. Саркози, като се съгласява, че не бива да се отказваме от фундаментите на капитализма (според президента Буш – придържане към свободен пазар, свободно предприятие и свободна търговия), заявява, че “не можем да продължаваме по същите направления, защото, ако останат същите проблеми, те ще породят същите катастрофи... Хедж фондовете и офшорните зони не могат да продължават да действат, както досега, финансовите институции не могат да продължават без държавен надзор... Това повече не може да се повтаря. Този вид капитализъм е предателство спрямо капитализма, в който ние вярваме.”

Според Бернд Дебусман в негово изказване пред агенция “Ройтерс” “се очертава съгласие, че капитализмът се нуждае от щателен ремонт според изискванията на XXI век, а не обикновена спешна помощ, за да бъде спасен от самия него.”

Светът наистина няма да бъде същият след тази криза. *Настъпва краят на сегашната архитектура на световната финансова система*, основана на МВФ, Световната банка и други международни финансови институции със сегашните им функции. На 15 октомври премиерът на Великобритания Гордън Браун обяви края на тази архитектура и призова за нов Bretton Woods.¹² Г. Браун и Н. Саркози заявиха на 15 октомври, че “финансовата архитектура, създадена след Втората световна война, вече не е подходяща”. Такива изказвания направиха и много други държавни ръководители непосредствено преди срещата на Г-20. На 16 октомври Г. Браун призова в Брюксел за “преустройство на МВФ като крайъгълен камък на глобалната пазарна регулация”. За преразглеждане на функционирането на световната финансова система апелира и управляващият директор на МВФ Доминик Щраус Кхан. Той предложи да се ревизира статутът на глобалните финансови институции, създадени след Втората световна война, защото вече не са подходящи да координират тясно обвързаните финансови центрове през това столетие.

Предстои серия от международни срещи на политици и експерти на най-високо ниво. Първата - на Г-20, се състоя на 15 ноември във Вашингтон. Очертава се нова среща в края на април 2009 г. с участието на президента Обама. Тепърва ще се решава съдбата на сегашните международни финансови институции и формата на бъдещите, в които е сигурно, че една държава

¹² Конференцията в Bretton Woods, New Hampshire, САЩ през юли 1944 г. с участието на 44 държави реши създаването на МВФ, Световната банка, фиксира златния стандарт на 35 USD за унция, избра долара като крайъгълен камък на световната валутна система (световна резервна валута).

(САЩ) няма да има господстваща роля, както досега. Новите институции навярно ще се ръководят с участието на група държави с най-мощни икономики. Президентът на Бразилия Лула заяви на срещата на финансовите министри от Г-20 в Сао Пауло, че “Г-20 трябва да поеме функциите на Г-7 като форум за обсъждане бъдещето на световната финансова система”. Това беше потвърдено и от срещата на държавните ръководители във Вашингтон. Джордж Сорос каза в началото на септември 2008 г.: “Америка досега беше лидерът, а отсега нататък ще бъде един от лидерите”. С други думи, ще се ограничи ролята на САЩ и ще се повиши тази на ЕС, Китай, Япония, Русия, Индия, Бразилия и други развиващи се страни.

Мястото на САЩ в световната финансова система вече няма да е същото. Германският министър на финансите Peer Steinbrueck посочи в началото на октомври, че “едно нещо е много вероятно... Америка ще загуби статута си на суперсила в глобалната финансова система.” Едноличната американска доминация ще се замени с някаква форма на финансов плурализъм. Според него “Америка причини кризата, заслепена от стремеж към повисоки печалби и недостатъчна пазарна регулация”. На срещата на Г-20 индийският министър-председател М. Singh каза: “Страните с прохождащи пазари не причиниха кризата, а са между най-тежко засегнатите от нея жертви.”

В декларацията на Г-20 във Вашингтон се отбелязва: “Променя се глобалният баланс на икономическата власт чрез повишаване ролята на новопрохождащите пазарни икономики, които ще участват във Financial Stability Forum, където висши банкови регулатори оценяват банковия и пазарния риск. Този форум ще играе по-голяма роля във формирането на глобални финансови политики и стандарти, които ще се прилагат от националните регулатори.”

Глобалната финансова криза породила общо съгласие, че светът има нужда от нова архитектура на финансовата система, но *световните лидери са много далеч от постигането на съгласие каква по-конкретно трябва да бъде тя.* На срещата на Г-20, както се и очакваше, президентът Буш се стремеше промените да бъдат козметични и да не засегнат дълбоките причини за кризата. Обявените в декларацията решения са продукт на компромис. Не можеше да се очаква американската администрация, виновна за възникналата криза, да си признае публично вината. Нито пък делегатите от другите страни да им го кажат направо в очите. Надеждата е в новата администрация на Демократическата партия и на президента Обама, които, изглежда, разбират по-добре истинските причини за кризата.

Дълго ще се помни, че *сегашната глобална криза беше предизвикана от група инвестиционни банки в САЩ при слаба държавна регулация и надзор на финансовите пазари.* Това направи възможно безотговорното кредитиране, покупката на огромни количества рискови ценни книжа, играта с първични, вторични, третични и т.н. деривативи с огромна стойност. По оценки на компетентни институции към началото на ноември 2008 г. кризата вече е при-

чини общи загуби над 10-12 трилиона USD. Според "Асошиейтед прес" от 9 октомври 2007 г., когато индексът Дау Джоунс беше 14 000, инвеститорите са загубили 8.3 трилиона USD само от пенсионните си фондове, от спестовни системи за образование и други инвестиции. Общите загуби на света навярно ще се измерват с десетки трилиона USD. И причината за това е едно правителство с неговия пазарен фундаментализъм

Светът няма да забрави как *кризата в една валута (USD) може да предизвика с нищо непровокирана криза във валутите на почти всички други държави* с неизброими тежки последствия за милиарди хора. На 24 октомври в най-големия китайски ежедневник ("Жен Мин Жибао") е публикуван анализ, в който между другото се казва: "Америка ограбва огромно богатство, като се възползва от глобалната доминация на долара. Светът се нуждае от друга валута, която да замени долара." Коментарът препоръчва като начало азиатските и европейските страни да се откажат от USD в преките си търговски отношения, използвайки собствените си валути – евро, британски лири, йени, рубли и юани.

На 14 ноември френският президент Саркози заяви: "Американският долар – оста на световната икономическа система от 1944 г., не трябва да притежава повече досегашната си доминация... Доларът не може повече да е единствена валута в света... Това, което беше вярно през 1945 г., не е вярно сега."

През третото тримесечие на 2008 г. финансовата криза предизвика неочаквани сътресения на световните валутни пазари. Силно обезцененият през последните години американски долар бързо възстанови нивото си отпреди две години. Ако досега търсенето на една или друга валута се определяше от лихвените равнища в съответните страни и дефицитите в бюджетите и валутните баланси, напоследък тяхното влияние намалява и се появява друг фактор, който определя посоката на валутните потоци.

Това, което се случва с долара, не се дължи на неговото засилване, а защото европейските валути отслабват. В Европа е дори още по-зле от САЩ. Потокът на парично богатство от други валути към долара икономистите наричат "Flight to quality".

Светът навярно ще се погрижи повече да не зависи изцяло от една валута. Може би ще бъде създадена някаква разчетна валутна единица за безналични плащания, която съчетава в себе си характеристиките на пакет от най-важните валути. Вероятно ще се намери някаква нова валута за нуждите на международните икономически отношения, основана на кошница от валутите на най-големите икономики в света, където ще могат да се вземат превантивни мерки за избягване на произволни колебания, разстройващи цялата световна икономика. Може би ще се създадат много строги международни регулации и надзор, които да предотвратяват валутни спекулации. Китай и Русия водят преговори за разплащания във взаимната си търговия с рубли и юани. Възможни са и други решения, които сега дори не подозираме.

Важна поука от досегашния развой на кризата и от срещата на G-20 е, че *най-големите икономики продължават да се придържат към свободната търговия* и не дават признаци, че могат да прибягнат към протекционистични мерки в търговския си стокообмен и субсидиране на износа. Спазването на това изискване е важно условие за предотвратяване на много дълбока рецесия. Известно е, че една от причините за задълбочаването на кризата през 1929 г. и за превръщането ѝ в депресия беше масовото прилагане на тези мерки.

Светът едва ли ще се примирява повече с функционирането на офшорни зони в знайни и незнайни островни държави, а също и със съществуващите от много десетилетия правила за *банкова тайна* в Швейцария, Лихтенщайн, Андора и др. Защото това създава убежища за съхраняване на престъпно придобити парични богатства и избягване на данъчни плащания.

Много е вероятно сегашният тип гигантски инвестиционни банки да отпадне и да се премине към друг тип банки, които осъществяват едновременно инвестиционно и депозитно-кредитно банкиране, т.е. подобрен вариант, съчетаващ най-доброто от англо-саксонската и европейската континентална система. Може да се очаква *уедряване на банките в световен мащаб* и намаляване на техния брой. Това обаче не трябва да води до ограничаване на конкуренцията.

Развенчава се митът за всеобщата висока рационалност на частното предприятие. Частният сектор като правило е по-рационален от държавния при нормални икономически, социални, политически, природно-климатични и други условия и при балансиран икономики. При отклонения от нормалността, за които много често допринася, той е безпомощен да възстанови равновесието. Оставен сам на себе си в кризисни ситуации, този сектор води до национални и дори до глобални катастрофи.

През последните 100 години няма нито един случай попаднала в криза икономика да е излязла от нея само с помощта на автоматичните пазарни механизми на "невидимата ръка". *Във всички случаи това е ставало само след активна намеса на държавата.* Колкото по-навременни и решителни са били държавните антикризисни мерки, толкова по-бързо се е излизало от кризите и е плащана по-ниска икономическа и социална цена.

И още нещо много важно. Ако през миналото столетие, особено до Втората световна война, излизането от кризи е ставало главно с интервенции на националните правителства, сега *центърът на тежестта на антицикличните мерки се премества на регионално (ЕС) и глобално равнище.* Това е отражение на по-високата степен на интеграция в световната икономика. Глобалните икономически проблеми могат да се решават само с комплексни глобални усилия.

Идеологическите догми на пазарния фундаментализъм отстъпват пред прагматичния реализъм. В началото на септември 2008 г. министърът на финансите на САЩ Хенри Полсон и председателят на федералния резерв

Бен Бернанке настояват с пакета от 700 млрд. USD да се изкупят лошите активи на банките и така да се инжектират в тях свежи пари за съживяване на блокираното кредитиране.¹³ Някои големи банки в САЩ и други страни бяха национализирани. За такива действия не можеше дори да се мисли в САЩ до края на август 2008 г. Полсон сам признава, че той и републиканците в Конгреса, верни на своята пазарна идеологическа индоктринация, не можели да асимилират такъв непазарен подход, но при създадените кризисни условия той бил най-правилният. При бездействие, посочва той, цялата икономика би се сринала в пропастта.

Някои американски икономисти още тогава са препоръчвали друг подход – по-бърз, по-ефикасен и държащ сметка в по-голяма степен за интересите на данъкоплатците: *държавата да закупи с тези пари преференциални акции (stake shares) в здравите банки*. Присъствието на държавата в бордовете на частните банки обаче дразнело консервативните републиканци конгресмени и самия финансов министър.

Положителна роля за обратна изиграва поведението на държавите от ЕС, особено решението на правителството на Гордън Браун да инжектира свежи пари в британските банки чрез преференциални акции. Неговото предложение се приема бързо в Европа и в други развити страни и за кратко време е решено да се прехвърлят около 550 млрд. USD за тази цел. Същото почти веднага решават и в САЩ, като насочват 250 млрд. USD за такива изкупувания в девет най-големи банки. По този повод на 14 октомври Полсон заяви: “Ние действаме с безпрецедентна скорост и предприемаме безпрецедентни мерки, които никога не сме смятали, че ще са необходими.” На 15 октомври той продължи: “Правителственото участие в собствеността на банки беше “нежелателно”, но жизнено необходимо за предотвратяване влошаването на кризата..., която сега заплашва световната икономика.” В началото на ноември правителството реши да ограничи използването на средствата за покупка на “заразени” активи и ги пренасочва към преференциални акции в здрави активи. Така прагматизмът победи догматизма.

Повишава се ролята на общественото мнение при вземането на държавни решения от фундаментално значение. Планът за финансова стабилизация е внесен в Конгреса от финансовия министър Полсон от името на администрацията на президента Буш. Единствената му цел е била да се спасят финансовите институции на “Wall Street”, за да се раздвижат блокираните кредитни потоци. Населението на САЩ посреща плана с огромно неодобрение, което се пренася върху членовете на Конгреса. При първото гласуване Камарата на представителите го отхвърля.

¹³ Пакетът от 700 млрд. USD е по-голям от досегашните официални разходи за иракската война. Тази сума е по-голяма от всички средства, отпуснати от МВФ от основаването му след Втората световна война досега.

Позицията на демократите тогава беше: “Хората от “Wall Street”, причинили кризата, не трябва да останат безнаказани и държавата да им помогне “да излязат сухи” от скандала”. Те отхвърлят първия вариант на плана за финансова стабилизация, защото “той осигурява помощ само за институциите на “Wall Street”, виновни за поемането на безразсъдни рискове в стремежа си към бързи и високи печалби”. Сенаторът Байден, избран на 4 ноември за вицепрезидент, тогава заяви: “Ако искате повече доказателства за погрешността на сегашните икономически теории, за тази дерегулация и за неспособността да се види какво е ставало, за дадената възможност на “Wall Street” да се развилнява (to run wild), мисля че няма нужда от повече доказателства, от това, което се случва сега.”

Започват тежки преговори, в резултат от които се повишава нивото на защита на депозитите до 250 хил. USD, допълнителни мерки за контрол на Конгреса върху администрацията, предвижда се възможност за блокиране на програмата от Конгреса в процеса на нейното изпълнение, дават се повече данъчни облекчения на хората с ниски и средни доходи, ограничават се “златните парашути” за ръководителите на компании, ползвали спасителната програма, ограничават се заплатите и премиите и т.н. на висшите ръководители на такива компании.

Едва тогава Сенатът утвърждава плана, а след него същото прави и Камарата на представителите. Така се появи *интересното словосъчетание за “Wall Street” (символ на финансовия капитал) и на “Main Street” (символ на интересите на милионите трудови хора и предприемачите)*. След приемането на тази програма “Wall Street Journal” разпространи на 31 октомври данни, от които се вижда, че големите финансови институции, допуснали провалите, и сега получават многомилиардни помощи от държавата, дължат на висшите си ръководители повече от 40 млрд. USD за пенсии, премии, плащания за минали години и др. Някои от подпомаганите банки дължат за пенсии на висшите си ръководители повече, отколкото за целия останал персонал. И ако вестникът на бизнеса се възмуцава от това, можем да си представим какви са настроенятия в американското общество.

На 15 ноември новият президент Обама заяви: “Ако тази финансова криза ни научи на нещо, то е, че не може да има богатееш “Wall Street”, докато “Main Street” страда. В тази страна ние сме били във възход или упадък като един народ. Ето така трябва да посрещнем предизвикателствата и този път – заедно.” Добре би било, ако и българските политици разсъждаваха и действаха така!

Стотици милиони хора по света сега се убедиха, че *Америка, която поучаваше света на финансова дисциплина, самата тя грубо я е нарушавала*. Сегашната криза беше ново, далеч по-мощно издание на грубите фалшификации на баланси и одиторски доклади по време на кризата с корпорацията “Енрон” и други корпорации за високи технологии през 2001 г. Тази криза

потвърждава, че *световната финансова система е по-интегрирана и взаимно зависима, отколкото при всички предишни кризи, особено в сравнение с голямата депресия*. Процесът ще продължава и в бъдеще в рамките на глобализацията, което ще налага все по-голяма синхронизация на регулациите и на финансовия надзор на регионално (ЕС) и на глобално равнище. Това навярно ще изисква и институционализация на тези наднационални регулации и надзор. В условията на нарастваща глобализация националните регулации вече не са достатъчни.

Западни експерти, цитирани от "Ройтерс" на 13 октомври, смятат, че "само с глобални действия може да се възстанови напълно доверието, необходимо за създаване на нов международен финансов ред". Същия ден Гордън Браун заяви: "Тази криза потвърди без съмнение, че *световните капиталови пазари изискват много по-активно международно сътрудничество и надзор*. Имаме нужда от ефикасна глобална предупредителна система, която да сигнализира предварително целия свят за задаващи се икономически и финансови рискове."

Френският президент Саркози посочи във връзка с това, че "*световната криза изисква световни решения*". На 23 октомври в Пекин президентът на Европейската комисия Барозо изтъкна: "Пазарите са глобални и националният надзор вече няма смисъл... Нашият анализ потвърждава, че независимо от финансовите измерения на кризата в световната икономика има огромни дисбаланси, с чието решаване световните лидери трябва да се заемат." Забележително е, че той разчита на световните лидери, а не на световните борси!

Все по-настойчиво се говори, че "ръководителите на ЕС трябва да настояват за *световна конференция на високо ниво за реформиране на глобалната финансова система* и приемане на бързи решения за прозрачност, глобални стандарти за регулация, международен надзор, система за ранно предупреждение и т.н." Първа крачка в тази посока направи Г-20 във Вашингтон. По този повод президентът Саркози каза, че "световната конференция ще започне *основно преустройство на капитализма (refoundation of capitalism)*". На 4 ноември германският канцлер Ангела Меркел заяви, че реформите в световната финансова система "не трябва да отнемат години. Те трябва да бъдат направени в течение на месеци." В резултат от този натиск Г-20 реши да определи края на март 2009 г. като срок за изпълнение на голяма част от конкретните мерки.

Известно е *безкрайното раздуване на пазара за деривативи*.¹⁴ Той вероятно ще бъде силно ограничен. Доколкото нещо остане от него, то ще бъде също регулирано и под постоянен държавен надзор.

¹⁴ Според оценки на американски финансиста, цитирани от "Ройтерс" на 6 ноември 2008 г., при годишен БВП на САЩ около 14 трил. USD всяките деривативи са 655 трилиона USD, т.е. 47 пъти повече. А този пазар е вън от всякакви регулации.

Силно подвеждаща роля за кризата изиграха рейтинговите агенции. Оказа се, че те са давали високи оценки (triple AAA) на финансови институции, които рухнаха още при първите шокове. Това означава, че не са изпълнявали задачите, за които бяха създадени навремето – да информират потенциалните партньори на дадена институция или държава за нейната финансово-икономическа надеждност. Оказа се, че в редица случаи те са правели своите оценки съвсем формално, давайки по-високи оценки, за да се отблагодарят на тези, които са им плащали добре. Така са подвеждали много други финансови институции, които са се доверявали на рейтингите и не са правели допълнителни собствени проверки. Оказва се също, че почти всички рейтингови агенции са американски и че Европа няма такива. Подобен дисбаланс очевидно трябва да се поправи.¹⁵ Необходимо е да се въведе и подходяща световна система за надзор над тези агенции.

Прогнозата на Европейската комисия от 3 ноември 2008 г. показва, че най-рязък е спадът на стопанската активност, най-високи са дефицитите в търговския баланс и текущата сметка в страните с валутен борд и продължително фиксиран обменен курс - Естония, Литва, Латвия и България. България засега прогнозира сравнително висок растеж за 2009 г., но реалностите може да (и навярно ще) се окажат различни. Натрапва се още един извод: *страните с валутен борд и/или с продължително фиксиран обменен курс се очаква да пострадат най-силно от рецесията.* По темата за валутния борд и за продължително фиксиран обменен курс отдавна и многократно съм изразявал отрицателното си становище. Сега напомням за връзката между трайно фиксиран курс и дълбочина на рецесията с надеждата, че властите и привържениците на борда ще се замислят над тази причинно-следствена зависимост.¹⁶

Известно е, че *неокласическата либерална икономическа доктрина* доминира в света от 70-те години на миналия век и досега. Кризата произнася тежка присъда върху способността на тази теория да служи за рационално функциониране на световната икономика. *Наистина какво още трябва да се случи, за да се разбере негодността на подобна теория!* Тя е дискредитирана. Само през сегашната криза до момента тя причини на човечеството икономически щети за около 15-20 трилиона USD, които продължават да нарастват и може да станат 10-15 пъти по-големи. А разбитите съдби на много милиони хора не подлежат на стойностна оценка.

Всички действия на правителствата на развитите икономики по света през последните месеци показват, че *предстои радикално преосмисляне*

¹⁵ Информационните агенции съобщиха, че едно от решенията на Европейския съвет на 6 ноември 2008 г. е било за създаване на Европейска рейтингова агенция.

¹⁶ Вж. Central Banking, Quarterly Journal, August 2008, Vol. XIX, N 1 (публикация № 104 в www.iki.bas.bg/CVita/angelov/index.htm)

на теорията и практиката на стопанско управление. В интервю в началото на октомври 2008 г. Дж. Сорос заяви: “За съжаление има пазарен фундаментализъм – доминираща досега идеология, която твърди, че пазарите са самокоригиращи се. Това не е вярно! Пазарите, попаднали в затруднения, биват спасявани обикновено чрез държавни интервенции.”

Някои политици и икономисти казват сега, че *кейнсианската теория се нуждае от “нов прочит”*. Това не е точно! Този “нов прочит” е направен отдавна и продължава да се прави от прагматично мислещите икономисти. Така се появи неокейнсианската теория, която продължава да се осъвременява. Нов прочит може би трябва да направят досегашните ѝ противници.

Навремето кейнсианската теория не само обясни защо се случи Голямата депресия, но и предложи политика, която (приложена тогава) би я предотвратила и (прилагана в бъдеще) може да предотвратява нови депресии. Казано накратко, препоръката беше масирано прилагане на антициклична бюджетна политика за намаляване на цикличните колебания. Ако бъдещата рецесия подсказва, че може да прерасне в депресия, “лекарството е намаление на данъците и увеличение на правителствените разходи”.¹⁷

Заслужава специално внимание констатацията на МВФ от 6 ноември 2008 г., че “по-строг макроикономически отговор може да ограничи поражението”. В публикувания на тази дата осъвременен вариант на Световния икономически обзор с прогноза (табл. 1) има раздел с такова заглавие. В него е записано: “Има ясна нужда от допълнителни стимули на макроикономическата политика в сравнение с оповестеното досега за поддържане на растежа и създаване на среда за възстановяване здравето на финансовите пазари. Да се проучат възможностите за смекчаване на паричната политика, особено сега при намаляване на инфлационните опасности. Паричната политика обаче може да не е достатъчна, защото нейните облекчения могат да се окажат помалко ефективни при трудните финансови условия и намалената ефективност на паричните инструменти. В някои случаи възможностите за по-нататъшни облекчения са ограничени, понеже лихвените проценти са вече близки до нулата. При тези условия широка основа от фискални стимули вероятно са за предпочитане. Фискалните стимули могат да са ефикасни, ако са целенасочени и подкрепени от подходяща парична политика и се прилагат в страни с фискално пространство.”

Приложени към сегашните български кризисни реалности, тези препоръки означават *отказ от рестриктивната бюджетна политика на последните десетина години*, предвидена и в бюджета за 2009 г. чрез планирания пореден бюджетен излишък от 3%, допълнително ограничаване на записаните в бюджета разходи по направления и ведомства с още 7% и минимални повишения на заплатите в номинално изражение, които дори при очакваната умерена инфлация могат да бъдат сведени почти до нула в реално израже-

¹⁷ Dornbusch, R. et al. Macroeconomics. 1998, p. 411.

ние. В този си вид проектобюджетът за 2009 г. налага допълнително потискане на вътрешното търсене (частно и държавно), което е още по-опасно на фона на очертаващото се рязко намаление на външното търсене (износа). Трудно е да се измисли по-нецелесъобразна политика от тази, водеща към задълбочаване на рецесията, която при неблагоприятни условия може да прерасне в депресия. Както беше посочено, финансовите анализатори на Голямата депресия от 1929 г. обясняват нейното разгръщане с провежданата тогава силно рестриктивна политика.

В кризисна обстановка като сегашната е необходима експанзивна, а не рестриктивна икономическа политика. При ограниченията на валутния борд, към който българските власти продължават сляпо да се придържат, единственият инструмент за провеждане на активна политика е намаляване на бюджетната рестрикция и използване на част от валутния и фискалния резерв за стимулиране на вътрешното търсене, главно инвестиции в инфраструктура, здравеопазване, образование, наука, екология, социални програми за подпомагане на най-бедните. Както вече споменах, добър пример за подражание в това отношение е вторият стимулиращ пакет на новия президент на САЩ Обама от 190 млрд. USD. Този пакет включва финансиране на инфраструктура и данъчни облекчения за 95% от данъкоплатците и някои повишения на данъците за най-богатите.¹⁸ Подобни многомилиардни пакети имат и редица други страни.

По-нататъшно намаление на преките данъци у нас не е нужно, понеже са между най-ниските в света и са изчерпали стимулиращия си потенциал.

Желателно е да се провежда експанзивна бюджетна политика. Като се има предвид, че започва чувствителен спад в износа, в притока на ПЧИ, в размера и цената на външното кредитиране, в трансферите на работещите в чужбина българи, в постъпленията от туризъм, нараства ролята на вътрешното натрупване и съвкупно потребление за растежа. Както вече споменах (потвърдено в актуализираната прогноза на МВФ, а също и от ОИСР), инфлационната опасност намалява поради отслабване на външните източници на инфлация. Увеличението на вътрешното частно потребление чрез повисоки доходи и на държавното потребление (здравеопазване, образование, наука, екология, социални програми и др.) ще има по-скоро положително влияние върху растежа, отколкото проинфлационен ефект.

Критиците на кейнсианската теория и практика, позовавайки се на опита в САЩ през 60-те години на миналия век, изтъкват, че активната бюджетна политика за стимулиране на вътрешното търсене е довела до инфлация с познатите ѝ последствия. Те обаче пропускат факта, че една от важните причини за тази инфлация към края на периода е вьетнамската война и свързаните с нея огромни държавни разходи.

¹⁸ У нас се прави обратното – повишава се данъчното бреме на нискодоходните групи и на средната класа, а се дават облекчения за най-богатите.

Във връзката между експанзивна бюджетна политика и инфлация по принцип има малка истина, но, първо, силата на инфлационните импулси зависи от степента на агресивност на бюджетната политика и, второ - това не важи за сегашната българска и световна реалност. Главните проинфлационни фактори през последните 20 години у нас са външните, предимно цените на енергията, суровините, металите, храните и др. Още по-очевидно е това за сегашния момент, характерен с рязко падане на цените на световните пазари, отбелязано и в прогнозата на МВФ. Според икономическия коментатор на "Ройтерс" Джон Кемп, публикувано на 4 ноември, "за следващите 18 месеца стоковите пазари ще се характеризират със слабо търсене и формиращи се излишъци". Както отбелязах, също така категорична за "рязко намаление на инфлацията" е и прогнозата на ОИСР от 13 ноември 2008 г. Това ще зависи от продължителността и дълбочината на рецесията.

Този период е може би най-важният и най-тежкият за нас, за да избегнем евентуална рецесия. На това основание може да се очаква, че експанзивната бюджетна и парична политика за стимулиране на вътрешното търсене като противотежест на намаляващото външно търсене няма да има сериозни проинфлационни ефекти.

Ако се върнем към поуките от Голямата депресия, трябва да напомним, че най-задълбочено нейно обяснение и с предлагане на инструменти за предотвратяване на бъдещи депресии даде теорията на икономистите кейнсианци, станала известна като "нова икономическа теория". *Философията на този подход в икономическата теория е съчетание на активизъм и оптимизъм. Тя е описана сполучливо в Икономическия доклад на президента Кенеди от 1962 г.:*

"Недостатъчно търсене означава безработица, свободни мощности и загубена продукция. Прекомерно търсене означава инфлация – общо увеличение на цените и на паричните доходи, водещо до малки или никакви повишения на производството и реалните доходи. Задачата на стабилизационната политика е да минимизира тези отклонения, т.е. да поддържа общото търсене в съответствие с основния производствен потенциал на икономиката.

Стабилизацията не означава буквално изравняване на върховете и дъната в производството и заетостта... Тя означава минимизиране на отклоненията от растящ тренд, а не от неизменна средна. В растяща икономика търсенето трябва да се увеличава, за да се поддържа пълна заетост на работната сила и пълно използване на производствените мощности при стабилни цени. Икономиката работи задоволително само ако непрекъснато поставя нови рекорди по производство, доходи и заетост."

Напоследък българското правителство често се хвали със своята далновидна политика на бюджетни излишъци през последните десетина години и натрупания по този начин голям фискален и валутен резерв, превишаващ 30 млрд лв.

Както е известно, във всички мои публикации през последните 7-8 години присъства постановката *“Финансовата стабилност е важна, но също толкова важна е и социалната стабилност”*. Всяка икономика трябва да поддържа и двете, защото прекаляването в едната посока води до нарушаване на другата. Ако липсва относително равновесие между тях, не е възможно нито едното, нито другото.

Необходими ли са на България сега над 30 млрд. лв. резерви, т.е. около 50% от годишния БВП. Мисля, че не са. Нашата икономика сега може да се справи с възможни неблагоприятни последици от кризата с два пъти по-малък резерв. Ние нямаме нужда от много средства за рекапитализация на банки, защото над 85% от активите на действащите у нас търговски банки и други небанкови финансови институции са чуждестранна собственост и са в относително добро състояние. При ликвидни проблеми те трябва да бъдат спасявани от чуждестранните им собственици, а не от българската държава. Задължение на нашата държава е само да гарантира депозитите на български физически и юридически лица в тези банки. Това може да се направи с набраните средства във Фонда за защита на депозитите и неголяма помощ от фискалния резерв.

При евентуално задълбочаване на кризата в реалния сектор ще са достатъчни 6-8 или максимум 10 млрд. лв.

Сега има свръхзапасяване с валутен и фискален резерв във финансов план, но същевременно положението на реалната икономика е тежко. Инфраструктурата е недоразвита и е в окаяно състояние. Структурните и технологичните характеристики на икономиката са примитивни и не могат да бъдат фактор за модерно и ефективно развитие. Здравеопазването, образованието, науката, екологията са също в много тежко положение. Хиляди хора умират преждевременно всяка година поради некачествено здравеопазване и липса на достъп до лекарства. Икономисват се средства от противопожарни, противонаводнителни и снегочистващи съоръжения и техника, но всяка година понасяме големи загуби по тези причини. От години пустеят десетки милиони декари земя. Неколкократно са намалели селскостопанските животни. Демонстрираме завидна неспособност да усвояваме предоставяните ни от ЕС ресурси. Минимум 800 хил. пенсионери живеят в крайна мизерия. Засилва се социалната поляризация, особено социално-етническото ѝ измерение. Продължава демографската криза и емиграцията на висококвалифицирани, млади, предприемчиви българи. Изтича интелектуалният и генетичният фонд на България.

Ако се направи сравнителен анализ между ползите и загубите от провежданата едностранна финансово ориентирана държавна политика, нетният резултат е силно негативен.

Изостаналостта на икономиката и свързаните с нея други отрасли и дейности рефлектират във валутно-финансовите баланси. България е рекордьор в ЕС по дефицити във външнотърговския баланс и в текущата

сметка. Много висока е брутната ни външна задлъжнялост. Това се подчертава постоянно и от външни анализатори, които характеризират обстановката у нас като предкризисна. Подобрене на тези баланси не е възможно без структурна и технологична модернизация на реалния сектор, здравеопазването, образованието, науката, инфраструктурата, т.е. на онова, което е пренебрегвано през изминалите 20 години и особено през последните 10, за да се трупат финансови резерви. Тази модернизация ще изисква много години и огромни ресурси. Бързи резултати от нея не могат да се очакват.

Крайният извод е очевиден. В резултат от политиката, абсолютизираща финансовите пред материалните и човешките измерения на развитието, България продължи да изостава от другите страни в ЕС. Нараства дистанцията между нас и бившите страни-членки на СИВ от Централна Европа в наша вреда.

Кризата намира икономиката ни слабо подготвена да се справи с предизвикателствата. Една икономика е подготвена да се справи с кризисна ситуация, ако е с модерни структурни и технологични характеристики, добре развита модерна инфраструктура, здрав и образован народ, висококвалифицирана работна сила, развита наука. Без наличието на такива предпоставки, дори и с голям валутен и фискален резерв, *тя не притежава достатъчен антикризисен потенциал.* Бързо и лесно попада в криза. А веднъж попаднала, трудно излиза от нея.

*

Кризата, която сега разтърсва света, потвърждава правилността на концепцията за регулираната пазарна икономика и погрешността на неолибералната концепция. Разбира се, казаното дотук *не означава, че трябва да се върнем към командната административна икономика* отпреди 20 години. Защото тя е по-лоша и от лошата либерална икономика.

17.XI.2008 г.